

14. Վաղաքապետին դատաստանը, որ բողոքման դատաստանին տակն է, երկու է, ու երկուքին ալ գլուխը քաղաքապետն է: Առաջինը առնելիքի տալիքի ու իրաւունքներու դատերը կը դատէ, ու երկրորդը ամէն տեսակ մեծ յանցանքներու վրայ է. օրէնքին կէօրէ յանցաւորներու դէմ բանտ դնելու, ծեծելու, ուրիշ պատիժներու, ու մահուան վճիռ կուտայ. որ ասանկ է. թղթին վերի դին յանցանքը գրած է, անոր վարի դին օրէնքին ան տեսակ յանցանքի վրայ ըրած որոշումը, անոր վարի դին ալ, Աս օրէնքին հրամայածին կէօրէ աս հարգս՝ որ աս յանցանքը ըրած է՝ ասանկ ըլլայ, գրած է: Աս դատաստանին դատաւորները շատ գիտուն, բարեպաշտ ու երկիւղած մարդիկն են. ամէնուն գրասեղանին վրայ Վնի խաչելու թիւ կեցած է, յանցաւորները անոր առջև կը քննեն, ու ամէն վճիռները անոր առջև կուտան:

ԳՎՈՒԽ ԺԸ:

Հասարակաց ապահովութեան ու հանգստեան համար եղած հոգեւոր:

1. Վաղքին ճամբաները շատ կարգաւորեալ ու մաքուր են, բոլոր կարծր կրանիդ քարէ շինած են. երկու քովերը բանած քառակուսի քարերով քալօղներուն համար ալ մաքուր շտկած են.

միշտ մասնաւոր մարդիկներ պատրաստ կան, որ տեղ մը քիչ մը աւրըվածին պէս կընորոգեն կըշտկեն:

2. Վաղքին, արուարձաններուն, ու Վլասպիյին ճամբաները չորս հազարէն աւելի փառաւոր կանթեղներով գիշերները ցորեկի պէս կըլուսաւորեն, որ քալօղները ճրագ տանելու հարկ չունենան, ամէն մարդ ճանչցրվի, ու անկարգութի չի պատահի: (Տէ՛ս Եր. 25.)

3. Ղամբաները շատ մաքուր կըպահեն, երկու հարիւր բանւորներ ճամբայ ճամբայ բաժնըված են, որ ամէն օր կաւլեն փոշին, տիղմը, ձիւնը սայլերով դուրս կըկրեն, երբեմն ալ կըլըվան: Ընծրեի ատեն տեղ տեղ շատ ջուր չիժողվիր, ինչու որ գետնի տակ կամարով շինած լայն ու բարձր ջրի ճամբաներ կան, որ Վանուբ կըվազեն, ճամբաները վրանին ծակ ծակ երկաթով գոցած ծակեր կան, ջուրը ան ծակերէն վար կըվազէ, ու չիչատնար:

4. Ինչպէս ան բանւորները բնական աղտոտութիւնները կըմաքրեն, ասանկ քաղքին Կաղաղութեան Կառավարութեան ալ բարոյական աղտոտութիւնները կըմաքրէ, անկարգութեամբ պարապ քալօղները կըժողվէ, մէջէն դրսեցիները իրենց քաղաքները կըխրկէ, ու տեղացիները կըպատժէ ու գործքի կըդնէ. ինչպէս վարը պիտի գրենք:

5. Կայսրը 1804ին Լայմկրուպէ՛ մեծ շէնք մը շինած է, որուն մէջը երկու բաժին է, մէկը Վար-

Ժայռան, մէկալը Ուղղութիւն ասան կըսվի. մեծ յան-
ցանք չընօղ պարապ պտըտօղ, մուրացօղ, գործ-
քէ փախչօղները, գործել չուզելով շարունակ տե-
ղերնին փոխօղ ծառաները ու աղախինները, ու
աղէկ արհեստ չունեցօղները գործատունը կըզը-
նեն, ու ամէն մէկը իրենց գիացած արհեստներու
մէջ զօռով գործել կուտան, քրիստոնէական վար-
դապետութիւն, մարդկային կենաց կարգերը, կամ
բարեկրթութիւն ու քաղաքավարութիւն կըսորվեցը-
նեն. երբոր մէկը կըտեսնեն, որ աս բաները աղէկ
սորված է, ու անկէ ետեւ աղէկ ապրելու մեծ յոյս
կուտայ կոր, իր տունը կըխրկեն: Իսկ պղտիկ տը-
ղակները ու աղ ջիկները, որ իրենց ծնողացը կամ
խնամակալուներուն (սապիներուն) հնազանդիլ չեն
ուզեր, վճարքով ուղղութիւն տունը կուտան, ու
հոն խտուրէ կըխրատեն, կըկրթեն, կուղղեն, ու
իրենց ծնողացը կամ խնամակալուներնուն կուտան.
ու թէ որ մարդ չունին նէ՛ մէկուն քովը ծառայու-
թեան կուտան: Հոս մէկ վերակացու, երկու քա-
հանայ, մէկ բժիշկ, մէկ վիրաբուժ, զանազան ու-
սուցիչներ, ու տանը կառավարութիւն հարկաւոր
մարդիկներ կան: Աս տեղս ամէն տեսակ մարդ-
կան, նաև պատուելի անձանց զաւկրներն ալ կը-
ղըրվին. բայց անանկ կարգ մը կայ, որ տղուն ծնո-
ղացը կամ ազգականներուն անունը ու մականունը
մարդու մը չեն ըսեր, շատ հեղ ալ տղուն շին-
ծու անուն ու մականուն մը կըզնեն, որ չըլլայ թէ

ստոյգ անունը գիտցըվելով իրեն ծնողացը ու ազգատոհմին անպատուութի մը ըլլայ, անանկ տեղ դնելու արժանի զաւակ ունենալնուն համար :

6. Թեթև յանցանք ընողներուն համար թէ էրիկ մարդ ըլլայ՝ թէ կնիկ մարդ Վէօբոլտշթաթ ուրիշ գործատուն մը կայ : Գատաստանը ասոնց իրենց յանցանքին կէօրէ ժամանակ կորոշէ, ու հոն կըդնէ, որ բամպակ ու քթան մանեն, մեծ հիւանդանոցին լաթերը լուան, փայտ կտրեն, ու ծանր աշխատանքներ ընեն : Ըս տեղս ծառաներ չիկան, պէտք է որ յանցաւորները զգեստնին իրենք կարեն, կերակուրնին իրենք եփեն, ու տունը մաքուր պահեն : Կերակուրնին քիչ է, ան ալ պահոց է, աս բարիքը կայ, որ ով որ ամէն օր իրեն դրված գործքէն աւելի ուրիշ գործք ալ կընէ՛նէ, մասնաւոր կըգրեն, ու պատիժը լմնցըցած ելած ատենը ան գործքերուն համար ստակ կըվճարեն :

7. Վաղաքը ուրիշ բանտ մըն ալ կայ, որ պահապան զինւորները յանցաւոր մը կըբռնեն նէ՛ շիտակ հոն կըտանին կըպահեն ինչվան որ դատաստանը իրենց յանցանքին պատիժը որոշէ : Ծանր պարտականներն ալ աս բանտը կըդնեն :

8. Խաղաղութե՛ն ու հանդարտութե՛ն կառավարութիւր 564 ոտանաւոր, ու 40 ծիաւոր զինւոր ունի, որ գիշեր ցօրեկ կըպտըտին, ու քաղքին ապահովութե՛ր, հանգստեանը ու կարգին վրայ կըհրակեն, ամէն բազմութի՛ ժողված տեղերը կըգտնըվին,

մէկը մէկալին կըզարնէ կամ վնաս մը կընէ նէ կը-
բռնեն, տներու մէջ կռուի ձան մը կըլսեն նէ
ներս կըմտնեն, յանցաւորները կըբռնեն, ու վերը
ըսած բանտը կըտանին: Ճամբաները կառքերը
կըկարգաւորեն, որ մէկզմէկու չհզարնեն, մարդ
չհկոխեն:

9. Ամէն երեւի ճամբաներն ալ ձեռքերնին
հրացաններով կայսերական զինւորներ կըսպասեն,
ու ցորեկը ամէն ժամը ու գիշերը ամէն երկու ժա-
մը մէյմը կըփոխուին: Աէս գիշերէն ետքը վազելով
գացող ու անծանօթ մարդ մը կըտեսնեն նէ, իրեք
անգամ ձան կուտան՝ որ կենայ, չիկեցօղը կէս
մէջքէն վարի դիէն հրացանով կըզարնեն, կըպառ-
կըցընեն, կեցողին քովը կերթան՝ ու ըլլալը՝ ուր
տեղէն գալը ու ուր երթալը կըտեղեկանան, թող
կուտան: Չիաւորներուն բնակարանները (խըշա-
ներն) ալ գիշերները երկու երկու՝ իրեք իրեք
ձիաւոր զինւորներ ասդին անդին կըխաւրեն, որ
ձեռքերնին մերկ սրերով ամէն դին կըպտրտին,
անկարգ բան մը ընօղ կըտեսնեն նէ՝ կըբռնեն
կըտանին:

10. Աննա երբեմն երբեմն մեծ կրակներ ըլ-
լալով շատ վնաս տալուն համար՝ ատեն ատեն շատ
զգուշութիւններ եղած են: Նորերս 1817ին կայսր-
մէն հրաման ելաւ, որ իւրաքանչիւր տանտէր իր
տանը մեծութեւը կէօրէ՝ կրակ մը եղած ատենը
շուտով արգելելու կամ մարելու գործիքները պատ-

րաստ ունենայ : Քաղքի մէջ ամէն տանտէր իր տանը մէջը պիտի ունենայ 40 ջրի դոյլ (խօվայ) . 12 կրակի կացին (պալթայ) . 12 խոշոր սանդուխք (վէրտիվէն) . 10 կարաս (Ֆրջի) միշտ ջրով լեցուն . 10 երկրթէ ճանկ (խանճայ) . 10 երկրթէ բահ (քիւրէկ) . ու 10 լապտեր : Իսկ արուարձաններուն տանտէրները իրենց տանը մէջ պիտի ունենան 32 կաշի դոյլ . 12 կացին . 12 խոշոր սանդուխք . 10 կարաս ջրով լեցուն . 10 երկրթէ ճանկ . 10 բահ ու 10 լապտեր (Ֆէնէր) : Ըրհետաւորներն ալ՝ որոնք մեծ կրակով գործք կը տեսնեն, ինչպէս հացագործները, և այլն, անոր համեմատ շատ կամ քիչ կրակ մարելու ամէն գործիքը պիտի ունենան : Թագաւորութիւնը տեղ տեղ մասնաւոր կառքեր դրած է, ու անոնց վրայ կրակի թուլումպաներ ամէն տեսակ կրակ մարելու գործիքներով կան . գիշեր ցորեկ ծառայներ պատրաստ են, ամէն մէկ թուլումպայի համար իրեք երբեմն հինգ չուխտ ձի պատրաստ են :

Կրակ մը եղածին պէս շուտ իմանալու համար նր Ստեփանոսին ժամուն բարձր զանգակատան վրայ գիշեր ցորեկ փոխնիփոխ մարդ կը սպասէ, բան մը իմացածին պէս վարը մարդիկ կան՝ անոնց կրսէ, ու թուլումպայներուն խապար կերթայ, ամէն մօտիկ տեղերէն շուտ մը կրակ եղած տեղը կը վազեն : ‘Նաև նոյն զանգակատընէն՝ մասնաւոր զանգակ կայ՝ կը զարնըվի . անի լսվածին պէս ուրիշ ժամերուն զանգա-

կատուններէն ալ մասնաւոր կերպով զանգակ կը-
զարնըվի: Կրակը որ կողմն է նէ՝ դէպ ՚ի ան կողմը
նր Ստեփանոսի ժամուն զանգակատընէն ցորեկը
կրակի դրօշակ դուրս կըկախվի, ու գիշերը վառած
լապտեր մը: Լսանկով քաղաքը ու մօտիկ արուար-
ձաններուն մէջը կրակը շուտ մը կըմարի, հազիւ
մէկ կամ երկու տուն ամբողջ կայրի:

Հիմայ մասնաւոր ընկերութի մը կայ, որուն
մէջը տուն կամ շէնք մը ունեցողը տարիէ տարի
քիչ մը ստակ կուտայ, ու երբոր իր շէնքը այրելու
ըլլայ նէ՝ աս ընկերութէ իր տըլած ստըկին համե-
մատութեը կէօրէ ստակ կառնէ իր այրած տեղը
շինելու համար:

10. Սեննա 654 հատ երկու երկու ձիերով
վարձու տալու գեղեցիկ ու կախած կառքեր կան,
որոնց ամէնուն ալ թիւերը երկու դին գրած են.
ասոնք ճամբաները կըսպասեն, ուզողը կառավարին
հետ գին մը կորոշէ ու կըմտնէ, ուր որ կուզէ նէ
կըտանին: Մէկ կառք բոլոր օրը չորս արծաթ
ֆիօրինով կըբռնըվի: Լւելի փառաւոր կառք ու-
զողին, գեղեցիկ զարդարած ձիերով, մաքուր հագ-
ված սպասաւորներով ուրիշ կառքեր ալ կան, որ
օրը 5 կամ 6 ֆիօրինով կըլլան: Լսոնց մեծ մա-
սը չորս չորս հոգւոյ համար են: Ուրիշ գեղեցիկ
կառքեր ալ կան ութը, նաև տասներկու հոգւոյ
համար, որ քաղքէ դուրս գեղերը ու պարտէզները
կըտանին, ասոնք Բնիւրու-Բնիւրու կըսվին: Լու-

ջիններն ալ քաղքէ դուրս հեռու տեղեր կը տանին : Ասոնցմէ 'ի զատ կան անթիւ անհամար բեռ կրելու կառքեր, թէ հեռու տեղեր բան տանելու համար, ու թէ մօտիկ տեղեր : Հասարակօրէն Աննա ամենեւին կռնակով բեռ տանօղ չըլլար, պզտիկ բեռերն ալ՝ զանազան ձեռքի կառքեր կան՝ անոնցմով կը տանին մարդիկ քշելով :

12. Վսանը եօթը պանդոկ (մէյխանէ) քաղաքը, ու հարիւրէն աւելի արուարձանները կան, որոնց շատը կերակուր ու ըմպելի կուտան, շատն ալ գիշերը պառկելու՝ շաբաթներով ամիսներով բնակելու, մէջը մաքուր անկողիններով ու ամէն պէտք եղած բաներով փառաւոր զարդարած սենեակներ ալ կուտան, ամէն օր անկողինը կը շտակեն, ու ամէն ծառայութիւնը կը նեն : Օրը տասը՝ տասնը հինկ՝ քսան տեսակ կերակուր՝ խմորեղէն՝ շաքարեղէն ունին, թղթի մը վրայ ամէնուն գիները գրած, ու սեղաններու վրայ գրած է, որ ամէն մարդ կառնու կը կարգայ՝ ու զած տեսակներէն բերել կուտայ : Ուրիշ տեսակ մեծ մեծ պանդոկներ ալ կան, որ կոչնատուն (զիյաֆէթի տուն) կըսվին, ուր մեծ իշխանները կերթան, ու հոն շատ տեսակ ընտիր կերակուրներ, թագաւորներու արժանի խմորեղէններ, անուշեղէններ, ու ամէն տեսակ գինիներ ունին, սեղանատուննին ու սեղաննին մաքուր զարդարած թագաւորական սեղաններ կը նմանին, ամէն բանին գինը գրած սեղաններու վրայ գրած է, ամէն

մարդ ուզածէն բերել կուտայ: Շատ մարդ ալ տունը կերակուր եփել չուզեր նէ, ասոնց մէկին հետ դաշն կընէ, ու քանի տեսակ բան կուզէ նէ, կերակրոյ ատենները տունը բերել կուտայ:

13. Շատ գինի ծախօղներ կան, որ աշխրբին ամէն կողմը գտնուած աղէկ գինիներէն ունին, ու ամէն մարդու ուզածին չափ կուտան: Հինկ հարիւրէն աւելի ալ կան, որ գարէջուր (պիւռոս), պանիր, աղի ու չոր բաներ կըծախեն:

14. Ըս կողմերը յառաջուց խահվէ չէին գիտեր, 1683ին տաճկի պատերազմին՝ Վօլչիցքի անունով լէհցի մը լրտեսութի ըրած՝ թշնամիներուն ամէն խորհուրդը իմացած ու եկած քաղաքը պատմած է, ու քաղքին մեծ օգուտ ըրած է: Եւ պատերազմէն ետքը առաջին Վէօբոլտոս կայսրէն խահվէյի խանութ մը բանալու հրաման առած է: (Տէ՛ս էր. 27.) Ըն ատենէն ինչվան հիմայ շատցած, եօթանասուն խանութ եղած են, ու կարագով շաղված հաց մը, որ Վիլֆէլ կըսվի, առատ շագար, աղէկ կաթ ու մէկ մեծ գաւաթ խահվէ՝ սւթը արծաթ քոսյձառ է: (Մէկ Ֆիօրինը վաթսուն քոսյձառ է:) Խահվէները հասարակօրէն պարապ մարդիկները խաղալու ու նոր լուրեր լսելու համար կերթան, ինչու որ հոն ամէն տեսակ կածէթթաներ կըգտնուին:

15. Հնավաճառ անունով քաղքին ու Լանտըթոասսէին մէջի ծառնոցը հարիւր խանութ կայ,

որ աճուրդներէն (մէղատներէն) ամէն տեսակ կահեր կարասիներ կըզնեն, ու կըծախեն: Աս բանս մեծ դիւրութի է տնով տղոցմով եկած դրսեցիներուն, որ մէկ քանի ամսուան համար տուն մը կըբռնեն, աս հնավաճառներուն մէկին կըսեն, ու շուտ մը կուգայ՝ քիչ վարձքով բոլոր տունը գեղեցիկ անկողիններով, աթոռներով, սեղաններով, սնտուկներով, փառաւոր ժամացուցներով, ու խոշոր հայլիներով կըզարդարէ, ու երթալու ատենը կուգայ իր բաները կըտանի:

16. Աննա մեծ փոստայէն 'ի զատ, որ հեռու քաղաքներու, գաւառներու, ու թագաւորութիւններու ողջունագրեր կըտանի, պզտիկ փոստոյ մըն ալ կայ, որ երկրորդ Յովսէփ կայսրը դրած է: (Տէ՛ս Եր. 28.) Երբոր մէկը Աննային մէջը կամ երկու ժամ հեռու շրջանակները ողջունագիր, թուղթ ստակ, արծաթ, ոսկի, մարգրիտ, ու սուղ քարեր կուզէ խրկել, ու մարդ չունի խրկելու նէ՛ կէսօրէն իրեք ժամ յառաջ քիչ բան վճարելով աս փոստան կուտայ, կէսօրէն չօրս ժամ ետքը իր տեղը կըհասնի. բայց ստրկի ու գին ընելու բաները պէտք է բաց տանիլ, ու հոն տեղը տիրոջը ու փոստային կնիքներովը կնքել, ու անանկ խրկել, որ խարէութի մը չըլլայ:

17. Աննայի մէջ ութը հատ մեծ՝ քանի մըն ալ պզտիկ բաղնիքները կան. բայց քաղքին իրեք ժամ շրջանակները հանքի ջրերով շատ օգտակար

բաղնիքներ կան, շատ մարդ առողջութիւն միանգամայն զբօսանքի համար ամառը հոն տեղերը կանցընեն: Սանաւանդ հինկ ժամ հեռու Պատէն անունով քաղաք մը կայ. որ բնական տաք ջրերով շատ փառաւոր բաղնիքներ ունի. շատ հիւանդութիւններուն օգտակար են, ու մեծամեծները ամառը չորս ամիս հոն լեցուն կըլլան:

18. Ըս վերջին մեծ պատերազմներու մէջ փորձեցին, որ զինւորներուն լողալ գիտնալը շատ հարկաւոր է, անոր համար նորերըս Ղանուբ գետին հիւսիսային կողմէն վազող ճուղին մէջը լողալ սորվելու մեծ տեղ մը շինեցին, որ զինւորները ամառը կէս օրան ատենները լողալ կըսորվին, ասոր համար մասնաւոր վարպետներ կան, որոնք դիւրին եղանակը կըսորվեցընեն: Օլինւորները երթալէն ետքը ուրիշ մարդ ալ կրնայ երթալ սորվել:

ԳԼՈՒԽ ԺԲ:

Սերոյ ու ողորմութիւն գործերը:

1. Երկրորդ Յովսէփ կայսրը 1783ին աղքատներուն օգնելու համար գլուխ դրամոյ դրած է, որ ստորին Ըստրիայի կառավարութիւնը շահուկուտայ՝ կըբանեցընէ, ու իր իշխանութիւնը տակն է, որուն մուտքովը Ալեքսանդրի աղքատներուն կօգնէ: Եղբատները չորս աստիճան բաժնըված են,